

OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI



SAMARQAND IQTISODIYOT
VA SERVIS INSTITUTI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
CONFERENCE PROCEEDINGS



DAVLAT TILI – TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

MAQOLALAR TO'PLAMI | COLLECTION OF PAPERS
INTERNATIONAL CONFERENCE | XALQARO ILMIY KONFERENSIYA

SAMARQAND | SAMARKAND 2026

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI
“O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI” KAFEDRASI**



**“DAVLAT TILI – TARAQQIYOT VA MILLIY
YUKSALISH MEZONI”**

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

MATERIALLAR TO‘PLAMI (1-qism)

(2026-yil 20-21-oktabr)

SAMARQAND-2026

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И
ИННОВАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН
САМАРКАНДСКИЙ ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ И СЕРВИСА
КАФЕДРА “УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ”**



**Сборник материалов международной научно-практической
конференции на тему (часть 1):**

**“ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК – КРИТЕРИЙ
РАЗВИТИЯ И НАЦИОНАЛЬНОГО ПРОГРЕССА”**

(20-21 октября 2026 г.)

САМАРКАНД-2026

**MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE AND
INNOVATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN
SAMARKAND INSTITUTE OF ECONOMICS AND SERVICE
DEPARTMENT OF UZBEK LANGUAGE AND LITERATURE**



**Collection of materials of the international scientific and practical
conference on the topic (part 1):**

**“THE STATE LANGUAGE A CRITERION OF
DEVELOPMENT AND NATIONAL PROGRESS”**

(October 20-21, 2026)

SAMARKAND-2026

UO'K: 811.512.133:342.725

Y18

KBK: 81.2Ў36 + 67.401

“DAVLAT TILI – TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI” *Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari 2026-yil 20-21-oktabr. Samarqand, SamISI, 2026. – 457 bet.*

To'plovchi va nashrga tayyorlovchi:

D.B.Yuldasheva - SamISI “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası mudiri, filologiyafanlari bo‘yicha falsafa (PhD) doktori, dotsent.

Nashr uchun mas’ullar:

A.S.Adilova – SamISI “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası katta o‘qituvchisi, f.f.n.

D.J.Norboyeva - SamISI “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası katta o‘qituvchisi

T.A.Chernova - SamISI “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası o‘qituvchisi.

Xalqaro miqyosda o‘tkazilgan ilmiy-amaliy anjuman materiallarida professor-o‘qituvchilar, yosh olimlar, katta ilmiy xodim izlanuvchilar, magistrantlar va iqtidorli talabalarning davlat tili tadqiqiga oid dolzarb muammolariga bag‘ishlangan.

To‘plamdagi materiallardan professor-o‘qituvchilar, yosh olimlar, katta ilmiy xodim izlanuvchilar, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, iqtidorli talabalar va amaliyot xodimlari o‘z ilmiy faoliyatlarida foydalanishlari mumkun.

Taqrizchilar:

M.B.Abdiyev – filologiya fanlari doktori, professor;

A.M.Shofqorov – filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Maqolalar mualliflar tahririda bosilmoqda. Ularda keltirilgan raqamlar, faktlar, xulosa va tavsiyalarga mualliflar mas’ul.

ISBN: 978-9910-350-20-7

©Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, 2026 y.

DAVLAT TILIGA E'TIBOR – MILLAT RAVNAQIGA E'TIBOR

M.E.Po'latov

SamISI rektori, i.f.d., professor

Dunyodagi qadimiy va boy tillardan biri bo'lgan o'zbek tili o'zlikni anglash, millatimizning boyligi, faxri va g'ururidir. Hech shubhasizki, hech qaysi davlat yo'qki, o'z ona tilini ulug'lamagan, uning sha'ni va obro'si uchun kurashmagan. 1989-yil 21-oktabrda “Davlat tili haqida”gi Qonunning qabul qilinishi istiqbolga erishish yo'lidagi muhim qadam bo'ldi. Ona tilimiz o'z o'rnini va mavqeiga ega bo'ldi. O'zbek tili xalqaro miqyosda e'tirof etildi.

Ko'plab ta'lim-tarbiya maskanlari, ommaviy axborot vositalari o'zbek tili bilan birga qoraqalpoq, rus, qozoq, qirg'iz, tojik, turkman tillarida faoliyat ko'rsatmoqda. O'zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonunda televideniya va radio eshittirishlari davlat tilida, shu bilan bir qatorda boshqa tillarda ham olib borilishi belgilab qo'yilgan. Xorijiy davlatlardagi oliy o'quv yurtlarida o'zbek tili va adabiyotining o'qitilishi, sohada ilmiy izlanish va tadqiqotlar olib borayotgan chet ellik olimlar safining ortib borayotganligi ona tilimiz ravnaq topib borayotganligidan dalolatdir.

Yurtimizda davlat tiliga bo'lgan e'tibor ortdi. Bunday e'tiborning namunasi sifatida yoshlarning iste'dodi va ijodiy salohiyatini rivojlantirish maqsadida o'zbek romanchiligining asoschisi Abdulla Qodiriy ijod maktabi, Muhammad Yusuf nomidagi ona tili va adabiyot fanini chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan atoqli shoir va adiblarimiz nomlaridagi maktablarning tashkil etilganligi, o'sib kelayotgan yosh avlod qalbi va ongiga Ona Vatanga, o'z tiliga bo'lgan g'urur va iftixorning belgisi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar ko'lamida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi Farmoni bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi apparati tarkibiy bo'linmasi hisoblangan Davlat tilini rivojlantirish departamenti tashkil qilindi.

Bu kabi siljishlar, o'zgarishlarga qaramay, davlat tilida ish yuritish masalasi ayrim davlat tashkilotlari uchun ham og'riqli masala bo'lib qolmoqda. Ba'zi tashkilotlarda ish yuritish hamda muloqot jarayoni hali hamon o'zbek tilida olib borilgani yo'q. Shuningdek, bo'limlarda ish yuritish, rasmiylashtirish davlat tilida bo'lishi kerakligiga alohida ahamiyat bermog'imiz lozim.

Ma'rifatparvar alloma, o'z davrining mohir tarjimoni, shoir, yozuvchi Ishoqxon Ibratning “Bizning yoshlar albatta boshqa tilni bilish uchun sa'y-harakat qilsinlar, lekin avval o'z tilini ko'zlariga to'rtiyo qilib, ehtirom ko'rsatsinlar. Zero, o'z tiliga sadoqat-bu vataniy ishdir” degan so'zlarini, ayniqsa, bugungi davr yoshlari uchun o'z ona tilini qadrlashi lozilmligini his qilib turibdi.

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası tashabbusi bilan “Zamonaviy tilshunoslikni takomillashtirishda strategik yo‘nalishlar” mavzusida tashkil etilgan xalqaro an‘anaviy ilmiy-amaliy konferensiyasi davlat tilining sofligini saqlash, ta‘lim tashkilotlarida davlat tilini o‘qitish tizimini yanada takomillashtirish, uning ilm-fan tili sifatidagi nufuzini oshirishga qaratilgan.

Bugungi ilmiy anjuman ishiga muvaffaqiyat tilar ekanman, mazkur tadbirda o‘zbek tilini siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma‘naviy –ma‘rifiy shuningdek, tashkilotlarda, o‘zbek tilini muntazam boyitib borishda davlat tili o‘qitilishi hamda o‘zbek tili va adabiyotini yanada rivojlantirish borasidagi ilmiy, ilmiy-amaliy izlanishlarda muhim ahamiyat kasb etishiga ishonaman.

I - SHO‘BA: DAVLAT TILI – TARAQQIYOT OMILI SIFATIDA.

ALISHER NAVOIY IJODIDA TIL MASALASI

(Turkiy tilning ilmiy, nazariy va badiiy zafari)

The Language Issue in the Works of Alisher Navoiy

(The Scientific, Theoretical, and Literary Triumph of the Turkic Language)

Almaz Ulviy BINNATOVA

filologiya fanlari doktori, professor

Ozarbayjon Milliy Ilmlar akademiyasi Nizomiy Ganjaviy nom.

Adabiyot instituti Ozarbayjon-Turkmaniston-O‘zbekiston

adabiy aloqalari bo‘limi mudiri,

O‘zbekiston Respublikasining "Do‘stlik" ordeni sohibi,

*ulvialmaz@gmail.com; **orcid** – 0000-0001-7991-3969*

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ishi XV asr Sharq renessansining buyuk mutafakkiri Alisher Navoiy ijodidagi til masalalari, turkiy tilning ijtimoiy-siyosiy va ilmiy-nazariy maqomini yuksaltirish borasidagi qarashlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada Navoiyning lisoniy falsafasi, xususan, uning fundamental asari bo‘lmish "Muhokamatul-lug‘atayn" risolasining qiyosiy-tarixiy tilshunoslikdagi o‘rni ilmiy prinsiplar asosida yoritilgan. Navoiyning turkiy va forsiy tillarni leksik, grammatik va poetik jihatdan qiyoslagani, turkiy tilning boy imkoniyatlarini amalda isbotlash uchun o‘zbek adabiy tilida (chig‘atoy tili) "Xamsa" va devonlar yaratgani tahlil qilingan. Shuningdek, Navoiy asos solgan adabiy til me‘yorlarining umumturkiy madaniy makonga, jumladan, Ozarbayjon adabiy muhitiga ko‘rsatgan ta’siri tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: *Alisher Navoiy, til masalasi, Muhokamatul-lug‘atayn, turkiy til, chig‘atoy tili, leksik boylik, Xamsa, lisoniy falsafa.*

Abstract: This research paper is dedicated to the analysis of the language issue in the works of Alisher Navoiy, the great thinker of the 15th-century Oriental Renaissance, and his views on elevating the socio-political, scientific, and theoretical status of the Turkic language. The paper scientifically highlights Navoiy's linguistic philosophy, specifically focusing on the significance of his fundamental treatise "Muhokamatul-Lugatayn" (The Trial of the Two Languages) in comparative-historical linguistics. It analyzes how Navoiy compared the Turkic and Persian languages from lexical, grammatical, and poetic perspectives, and how he

practically demonstrated the rich potential of the Turkic language by creating the "Khamsa" and various diwans in the Chagatai (Old Uzbek) literary language. Furthermore, the study examines the impact of the literary language norms established by Navoiy on the broader Turkic cultural realm, including the Azerbaijani literary environment.

Keywords: *Alisher Navoiy, language issue, Muhokamatul-Lugatayn, Turkic language, Chagatai language, lexical richness, Khamsa, linguistic philosophy.*

KIRISH

Buyuk o'zbek shoiri, mutafakkiri va davlat arbobi Nizomiddin Mir Alisher Navoiy (1441–1501) nafaqat turkiy dunyo, balki jahon adabiyoti va madaniyati tarixining eng yorqin siymolaridan biridir. XV asr Xuroson muhitida, Temuriylar renessansining gullab-yashnagan davrida yashab ijod qilgan Navoiy, o'zining badiiy dahosi bilan bir qatorda, turkiy tilning milliy o'ziga xosligi, boyligi va ilmiy-falsafiy salohiyatini namoyon etgan nazariyotchi olim sifatida ham tarixda qolgan [Valixojayev, 2011: 45]. Navoiy ijodida til masalasi shunchaki tilshunoslik predmeti emas, balki barcha turkiy xalqlarning madaniy borligini saqlash, milliy o'zligini tasdiqlash va adabiy tilning poetik imkoniyatlarini eng yuqori cho'qqiga ko'tarish yo'lidagi keng ko'lamli g'oyaviy, falsafiy va badiiy kurashdir.

Navoiy yashagan davrda Yaqin va O'rta Sharqda, xususan, Temuriylar saroyida hamda ilmiy-adabiy majlislarda fors tili hukmron mavqega ega edi. She'riyat, falsafa, tarix va davlat hujjatlari asosan fors tilida yozilar, turkiy til esa badiiy va ilmiy ifoda uchun yetarsiz, "qo'pol" til deb hisoblanar edi [Rustamov, 1987: 112]. Bunday murakkab tarixiy sharoitda Alisher Navoiy ham o'zining ulug'vor badiiy asarlari ("Xamsa", devonlar), hamyana fundamental ilmiy-nazariy risolasi bo'lmish "Muhokamatul-lug'atayn" (Ikki til muhokamasi) bilan turkiy tilning fors tilidan aslo kam emasligini, aksincha, ko'p jihatdan undan ustun va boy ekanligini isbotladi. Ushbu tadqiqotda Alisher Navoiy ijodida til masalasining ilmiy-nazariy asoslari, "Muhokamatul-lug'atayn" asarining tilshunoslik tarixi nuqtai nazaridan ahamiyati, shoirning badiiy ijodida turkiy tilni qo'llash prinsiplari va uning til falsafasining keyingi turkiy xalqlar adabiy tilining shakllanishiga ko'rsatgan ta'siri keng tahlil qilinadi.

ASOSIY MATN:

1. XV asr Xuroson madaniy muhiti va til vaziyati – Alisher Navoiyning lisoniy faoliyatini to'g'ri baholash uchun u yashagan davrning madaniy, siyosiy va lisoniy muhitiga nazar tashlash lozim. Sulton Husayn Boyqaro hukmronligi yillarida Hirot shahri Sharqning eng yirik madaniyat, ilm va san'at markaziga aylandi. Bu muhitda ziyolilar, shoir va olimlarning katta qismi forsiyzabon edi yokiforschada

yozishni afzal ko‘rardi. Hatto turkiy xalqlarga mansub ijodkorlar ham o‘z asarlarini fors tilida qalamga olar edilar. Chunki fors tili asrlar davomida shakllangan boy poetik an‘anaga, barqaror grammatik qoidalarga, boy badiiy tasvir vositalariga va xalqaro maqomga ega edi [Dadaboyev, 2019: 78]. Fors tili saroyda, byurokratiyada va diplomatiyada asosiy muloqot vositasi sifatida ildiz otgandi. Turkiy til (o‘sha davr terminologiyasi bilan aytganda, chig‘atoy tili yoki turkiy til) esa og‘zaki xalq ijodiyotida va qisman xalq she‘riyatida keng qo‘llanilsa-da, yuksak saroy adabiyoti va ilmiy traktatlarda o‘ziga mustahkam o‘rin topa olmagan edi. Ko‘plab konservativ adiblar va forsiy she‘riyat tarafdorlari turkiy tilda nozik ma’nolarni, ishq va tasavvuf mavzularini falsafiy chuqurlik bilan ifodalash imkonsiz deb da’vo qilishardi. Turkiy til go‘yo faqat harbiy va ma’muriy sohada buyruqlar berishga yaroqli, ko‘chman-chilarning qo‘pol tili sifatida qabul qilinar edi [Sodiqov, 2020: 154]. Navoiy bu xavfli tendensiyaning, ya’ni o‘z ona tilining unutilishi va assimilyatsiyaga uchrashi xavfini chuqur his qildi. U bir xalqning madaniy renessansi, siyosiy mustaqilligi va vaqtinchalik emas, balki tarixiy davomiyligi uning ona tilining rivojlanish darajasi hamda davlat-madaniyat maqomi bilan uzviy bog‘liqligini yaxshi tushunardi. Agar bir millat o‘z tilida ilm va san’at yarata olmasa, uning siyosiy hokimiyati ham uzoq yashay olmas edi. Shu bois Navoiy o‘z oldiga milliy va vatanparvarlik maqsadini qo‘ydi: turkiy tilni adabiyot, ilm, falsafa va davlat tiliga aylantirish, uning ichki yashirin salohiyatini dunyoga namoyon etish [Qosimov, 2013: 88].

2. "Muhokamatul-lug‘atayn" – turkiy tilshunoslik va komparativistikaning shohasari – Alisher Navoiyning tilshunoslik nuqtai nazaridan eng muhim, fundamental va dasturilamal asari 1499-yilda, umrining so‘nggi yillarida, boy tajribaga ega bo‘lgan davrda yozilgan "Muhokamatul-lug‘atayn" (Ikki til muhokamasi) traktatidir [Alisher Navoiy, MAT, 1996: 16-tom]. Ushbu asar jahon tilshunosligi tarixida qiyosiy-tarixiy metodning (komparativistika) ilk mukammal va ilmiy asoslangan namunalaridan biri hisoblanadi. Navoiy bu asarda turkiy (chig‘atoy) va forsiy (sart) tillarini leksik, grammatik, semantik, fonetik va poetik darajada dialektik qiyoslab, turkiy tilning boyligini real ilmiy faktlar bilan asoslab beradi [Xayrullayev, 1991: 210]. Navoiy ushbu risolada shunchaki emotsional, subyektiv mulohazalar bilan emas, balki butunlay ilmiy-lingvistik dalillar va lisoniy-statistik ma’lumotlar bilan chiqish qiladi. U turkiy tilning fors tili oldidagi ustunliklarini va uning o‘ziga xos badiiy imkoniyatlarini bir nechta muhim ilmiy bandlarda guruhlaydi:

2.1. Leksik Boylik va Sinonimiya Imkoniyatlari – Navoiy turkiy tilning so‘z ijodkorligi salohiyati va fe‘l tizimi hayratlanarli darajada kengligini ko‘rsatadi. U asarda fors tilida bitta so‘z bilan ifodalanadigan yoki murakkab birikmalar, tasviriy yo‘llar bilan tushuntiriladigan tushunchalarning turkiy tilda o‘nlab turli va nozik ma’noli mustaqil so‘zlar bilan ifodalanishini qayd etadi. Shoir, fors tilida aniq

muqobili bo'lmagan 100 ta turkiy fe'lni ro'yxat holida taqdim etadi [Alisher Navoiy, MAT, 1996: 22]. Masalan, yig'lamoq, kulmoq, yurmoq, boqmoq kabi fundamental harakatlarning turkiy tildagi o'ziga xos shakllarini (masalan, qarashning turlari: diqqat bilan qarash, yashirin qarash, ko'z ostidan qarash, hayrat bilan qarash va h.k. kontekstida alohida chig'atoycha fe'llarni) namuna qilib keltiradi. Bu esa tilning harakat va dinamikani ifodalash qobiliyati naqadar yuqoriligidan dalolat beradi.

2.2. *Turmush, tabiat va kundalik hayotning o'ziga xos terminlari* – Navoiy chorvachilik, ovchilik, tabiat hodisalari, qurol turlari va ro'zg'or buyumlari bilan bog'liq turkiy tilda mavjud bo'lgan ilmiy terminologiyaning boyligini ta'kidlaydi. U qushlar va hayvonlarning yoshi, rangi va turlariga ko'ra ataladigan maxsus nomlarini sanab o'tadi [Sodiqov, 2020: 189]. Bunday aniqlik fors tilida yo'q edi va tushunchalarni ifodalash uchun qo'shimcha aniqlovchilarga ehtiyoj qolardi. Navoiy turkiy til real hayot, tabiat va insonning kundalik faoliyati bilan naqadar uzviy bog'liq bo'lsa, uning pragmatik va leksik bazasi ham shunchalik boy ekanini isbotlaydi.

2.3. *Poetik imkoniyatlar, fonetika va tovush tizimi* – Navoiy turkiy tilning fonetik qurilishi, alliteratsiya (tovushlar takrori), assonans va qofiya imkoniyatlari she'riyatda o'ziga xos musiqiylik, ichki ohangdorlik yaratishini ta'kidlaydi [Rustamov, 1987: 145]. Turkiy tilning agglyutinitiv xususiyati – ya'ni so'z o'zaklariga matematik aniqlik bilan qo'shimchalar qo'shish orqali yangi ma'nolar, fe'ldan ot, otdan fe'l yasash mexanizmi shoirga badiiy tasvir va poetik improvizatsiya paytida katta harakat erkinligi va keng ufqlar bag'ishlaydi.

Navoiy o'z asarida faqatforschada yozadigan, o'z tilini kamsitadigan turkiy yoshlarni, ziyolilarni keskin tanqid qiladi va ularni o'z ona tillarining "go'zallik xazinasi"dan bahramand bo'lishga chaqiradi. U ko'plab yoshlar osonlik va tayyor fors adabiy an'anasi ilinjidaforschada yozishini, chunki turkiy tilning tub-tubiga tushish, uning yashirin durlarini topib chiqish katta mehnat, ilmiy bilim va tug'ma iste'dod talab qilishini yozgan edi [Qosimov, 2013: 104]. Navoiy ushbu og'ir mehnatga bardosh berib, turkiy tilning qorong'ulikda qolgan go'zalliklarini oshkor qilganini va kelajak avlodlarga yo'l ko'rsatganini g'urur bilan ta'kidlaydi.

3. *Badiiy ijodda til siyosati va "Turkiy she'r bayrog'i"* – Alisher Navoiy nafaqat nazariyotchi, balki o'z ilmiy nazariyasini badiiy amaliyotda eng yuksak, klassik darajada qo'llagan va isbotlagan daho edi. Uning turkiy tilda yaratgan ulkan, minglab sahifalik badiiy merosi ushbu tilning qanday cho'qqilarga ko'tarila olishini amaliy jihatdan butun Sharq dunyosiga namoyish etdi [Valixojayev, 2011: 72].

3.1. *"Xamsa" – Milliy Iftixor va Til Sinovi* – Navoiygacha Sharq adabiyotida "Xamsa" (beshlik) yozish an'anasi yuksak intellektual mezon hisoblanar edi va bu an'ana faqat fors tilida (Nizomiy Ganjaviy, Amir Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy tomonidan) mavjud edi. Turkiy tilda Xamsa yaratish o'sha davr adabiy

muhitida badiiy xudkushlik bilan tenglashtirilardi. Chunki falsafiy mulohazalarni, murakkab tasavvufiy ramzlarni, Sharq mifologiyasini va chuqur ishq falsafasini turkiy tilda ifodalash imkonsiz deb hisoblanar edi [Xayrullayev, 1991: 245].

Navoiy ushbu vaqtli va qiyin sinovni yuksak jasorat bilan yengib o'tdi. U qisqa muddat ichida (1483–1485) o'zining muhtasham "Xamsa"sini ("Hayratul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab'ai sayyor", "Saddi Iskandariy") turkiy tilda qalamga oldi. Bu bilan u daho Nizomiy iqtidoriga o'z ehtiromini bildirish bilan birga, turkiy tilning fors tili bilan teng darajada, hatto undan ham balog'atli epik she'riyat yaratishga qodirligini isbotladi. Navoiy "Xamsa"ning turli fasllarida va muqaddima qismlarida turkiy tilda yozishining sababini, bu yo'lda chekkan zehniy azoblarini ifoda etadi, o'zini "turkiy she'r bayrog'ini ko'targan va turkiy adabiy geografiyani fath etgan xoqon" sifatida taqdim etadi [Alisher Navoiy, MAT, 1986: 6-tom]. Uning bu qadami turkiy tilli xalqlarning adabiy o'ziga bo'lgan ishonchini qayta tikladi.

3.2. Lirik meros va "Xazayinul-maoniy" devonlar kulliyoti – Navoiyning boy lirik merosi inson umrining to'rt davriga muvofiq ravishda tartib berilgan "Xazayinul-maoniy" (Ma'nolar xazinasini) deb nomlangan to'rtta ulkan devonda jamlangan. Bu yerda shoir g'azal, ruboiy, qit'a, tuyuq, qasida va boshqa janrlarda turkiy tilning eng nozik falsafiy, lirik, oshiqona va tasavvufiy qirralarini yuksak san'atkorlik bilan namoyish etgan [Rustamov, 1987: 201]. Navoiy she'riyatida o'sha davr ilmiy talablariga muvofiq ravishda arab va fors tillaridan olingan so'zlar, terminlar qo'llanilgan bo'lsa-da, u bu tashqi elementlarni turkiy tilning grammatik, sintaktik va fonetik qonuniyatlariga shunday mahorat bilan bo'ysundiradiki, asarlar to'laqonli milliy ruh va badiiy shakl kasb etadi. Shu bilan birga, sof turkiy janr hisoblangan, jinosli qofiyalarga asoslangan "tuyuq" shakliga alohida ahamiyat berishi uning milliy folklorga, xalq ijodiyoti tomirlariga bog'liqligi va tilning ichki musiqasini mukammal bilishining yaqqol dalilidir.

4. Navoiy til qarashlarining ilmiy, siyosiy va g'oyaviy ahamiyati – Alisher Navoiyning til masalasiga bo'lgan yondashuvi shunchaki bir ijodkorning shaxsiy ona tiliga bo'lgan muhabbati yoki lokal tashabbusi sifatida tor doirada baholanishi mumkin emas. Bu faoliyat barcha turkiy xalqlar madaniy hududini qamrab olgan keng ilmiy-nazariy, g'oyaviy va davlatchilik strategiyasi edi:

Milliy O'zlikni va Davlatchilikni Saqlash: Navoiy til milliy borliqning, madaniy mustaqillikning yagona kafolati ekanini chuqur anglagan. Turkiy tilning adabiy-ilmiy maqomini ko'tarish, Temuriylar davlatida boshqaruvchi elita bo'lgan turklarning siyosiy va madaniy dominantligini ichkaridan mustahkamlashga, yot ta'sirlardan himoya qilishga xizmat qilar edi [Dadaboyev, 2019: 142].

Yagona Adabiy Til Me'yoring (Chig'atoychaning) Yaratilishi: Navoiy o'z asarlari va lisoniy faoliyati bilan o'sha davrgacha tarqoq, lokal va regional dialektlar

holida bo'lgan turkiy shevalarni tizimlashtirib, umumiy, klassik adabiy til – Chig'atoy adabiy tili darajasiga ko'tardi. U yaratgan ushbu til modeli asrlar davomida Markaziy Osiyodan Volgabo'yigacha, Hindistondan Ozarbayjon va Usmonli hududlarigacha bo'lgan keng maydonda turkiy ziyolilar, shoirlar uchun asosiy etalon va klassik maktab vazifasini o'tadi [Sodiqov, 2020: 215].

Madaniy Mustaqillik va Universalizm: Navoiy turkiy adabiyotni va badiiy tafakkurni fors adabiy qaramligidan, taqlidchilikdan butunlay xalos etib, unga mustaqil, original va jahonshumul rivojlanish yo'lini ochib berdi. U turkiy til universal til ekanligini, ham ilmiy traktat, ham davlat hujjati, ham oliy falsafiy she'riyat uchun ideal tuzilma bera olishini namoyish etdi [Valixojayev, 2011: 119].

5. Navoiy til merosining turkiy dunyoga ta'siri va tarixiy vorislik – Alisher Navoiyning til sohasida ochgan yo'li o'zidan keyin kelgan buyuk turkiy shoirlar va davlat arboblari uchun mayoq vazifasini o'tadi. U shakllantirgan badiiy til prinsiplari tufayli Zahiriddin Muhammad Bobur o'zining mashhur "Baburnoma" nomli tarixiy-biografik shohasarini sof va ravon turkiy tilda yoza oldi. Bobur Navoiygacha bo'lgan va undan keyingi tilshunoslik xizmatlarini yuksak baholab, uni turkiy tilning homiysi deb atagan edi [Dadaboyev, 2019: 198].

Shu bilan bir qatorda, Navoiy ijodi Ozarbayjon va Usmonli adabiy muhitiga ham chuqur ta'sir ko'rsatgan. XVI asrning daho Ozarbayjon shoiri Muhammad Fuzuliy Navoiy she'riyatidan bahramand bo'lgan, uning g'azallariga tatabbular (naziralar) yozgan va o'z asarlarida Navoiyning til boyligidan, badiiy ifoda tarzidan unumli foydalangan [Rustamov, 1987: 284]. Usmonli shoirlari (masalan, Ahmad Posho) Navoiyni o'zlariga ustoz deb bilishgan, uning "chig'atoycha" she'rlarini hayrat bilan mutolaa qilib, turkiy tilning umumiy qudratini anglab yetishgan. Bu jihatdan Navoiy butun turkiy dunyoni til va adabiyot tekisligida birlashtirgan ma'naviy ko'priklarni vazifasini bajardi.

XULOSA

Alisher Navoiy ijodida til masalasi uning ham badiiy ijodining, ham ilmiy-nazariy merosining bosh chizig'ini, falsafiy mag'zini tashkil etadi. U "Muhokamatul-lug'atayn" traktati bilan ilmiy turkologiyaning asosini qo'ygan, ikki xil tizimli tilning (agglyutinitiv va flektiv) qiyosiy-tipologik tahlilini bergan ilk buyuk va vizioner olimlardandir. Navoiy isbotladiki, tilning buyukligi, uning intellektual va badiiy quvvati uning ayni paytdagi maqomida yoki kimlar tomonidan qo'llanilishida emas, balki uning ichki ijodkorlik, so'z yasalishi va falsafiy ifoda salohiyatidadir [Xayrullayev, 1991: 299].

Uning mislsiz ijodi va tebranmas irodasi tufayli turkiy til "qo'pol xalq shevasi" tamg'asidan qat'iy qutulib, falsafaning, ilmning, oliy tasavvufiy irfonning va jahon darajasidagi epik she'riyatning tiliga aylandi. Alisher Navoiy tomonidan

5. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014.